

8. Шимкович В. Как грамотно «воспитывать» джуниоров. 2015. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/raising-juniors/> (Дата звернення: 30.06.2019)
9. Львова А. Зачем инженеру soft skills. 2018. URL: http://habr.com/ru/company/epam_systems/blog/418621/ (Дата звернення: 30.06.2019)
10. Beck K., Beedle M., Bennekum A., Cockburn A., Cunningham W., Fowler M. et. al. Manifesto for Agile Software Development. 2001. URL: <http://www.agilemanifesto.org/> (Last accessed: 30.06.2019)
11. Schwaber K., Sutherland J. The Scrum Guide. 2017. URL: <https://www.scrumguides.org/docs/scrumguide/v2017/2017-Scrum-Guide-US.pdf> (Дата звернення: 30.06.2019)
12. Omar M., Ahmad Khasasi L., Abdullah S., Hashim L., Romli R., Katuk N. Defining Skill Sets Requirements for Agile Scrum Team Formation // Journal of Engineering and Applied Sciences. 2018. Issue 13. P. 784–789.

Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Безкаравайна Л. В.

Received date 28.05.2019

Accepted date 13.06.2019

Published date 31.07.2019

Гура Олександр Олександрович, аспірант, кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності, Запорізький Національний Університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69600
Email: serenity3837@gmail.com

УДК 37.026(477.87) Духнович
DOI: 10.15587/2519-4984.2019.174117

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМ ДИДАКТИКИ В ПЕДАГОГІЦІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

М. П. Тимчик

На основі аналізу «Народної педагогії» (1857) та інших праць видатного закарпатського вченого Олександра Духновича розкрито основні концептуальні положення, на яких ґрунтується його педагогіка.

Доведено, що О. Духнович обґрунтував загальні основи педагогіки (визначив її предмет, указав на мету і завдання виховання), виокремив та розв'язав основні проблеми дидактики (розкрив суть навчального процесу, охарактеризував зміст освіти, закономірності, методи і принципи навчання), висвітлив роль вчителя-вихователя (характерні риси, місію та обов'язки вчителів і т. п.).

Стверджено, що в розумінні О. Духновича, яке відповідає сучасному рівню психолого-педагогічних знань, навчання – це такий різновид людської діяльності, яке передбачає взаємодію, співпрацю викладача і учня, тому воно має двосторонній характер, тобто складається з двох процесів: 1. процесу викладання (діяльність учителя); 2. процесу навчання (діяльність учня, колективу).

Докладно проаналізовано провідні принципи навчання (природовідповідність навчання і виховання; принцип виховуючого характеру навчання; «чуттєвості наставлення» або принцип наочності, доступності; принцип диференційованого підходу до навчання; принцип ненасилля; принцип науковості навчання; принцип емоційності навчання тощо) та дидактичні правила їх реалізації, які знайшли відображення і обґрунтування в спадщині просвітника.

Розкрито окремі аспекти педагогічної майстерності вчителя, який повинен знати провідні дидактичні положення і правила.

Аргументовано, що сутнісним ядром дидактики О. Духновича є принцип особистісно-орієнтованого навчання, який передбачає врахування індивідуальних задатків, вмінь і можливостей учнів, розвитку їх творчих здібностей, формування їх світогляду.

Охарактеризовано дискусійну проблему відхилень у поведінці школярів та покарань у розумінні закарпатського педагога-просвітника. Доведено, що О. Духнович в цілому виступав за гуманізацію навчально-виховного процесу через відмову від засад авторитарної педагогіки.

Проведене дослідження засвідчує, що особистісно-орієнтований підхід у поєднанні з принципом природовідповідності є найважливішим елементом педагогіки О. Духновича, яка містить всі основні структурні компоненти теорії навчання

Ключові слова: дидактика, принципи дидактики Олександра Духновича, педагогіка Духновича, особистісно-орієнтоване навчання

Copyright © 2019, М. П. Тимчик.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

За багатогранністю просвітницької і педагогічної діяльності та глибиною наукового обґрунтування педагогічних ідей Олександр Духнович (1803–1865) є одним з перших професійних учених-педагогів у Західній Україні. Його доробок і сьогодні являє значну історико-педагогічну й науково-пізнавальну цінність, а видатний учений посідає гідне місце у вітчизняній історії педагогіки.

У творчій спадщині О. Духновича важливе місце посідає дидактична проблематика. Вона знайшла свій вияв і обґрунтування у багатьох його працях, зокрема в таких, як «Народная педагогія въ пользу училищ и учителей сельскихъ» (1857), «Дѣло от бездѣлѣя Александра Духновича» (1859), «Книжица читальная для начинающихъ» (1847, 1850, 1852), публіцистиці, художніх творах дидактико-моралізаторського спрямування.

2. Літературний огляд

Дослідники [1, 2] однотайні в думці, що основними ідеями, якими керувався О. Духнович у своїй діяльності та педагогічній творчості, є ідеї народності, демократизму, гуманізму і цими ідеями пройнята його «Народная педагогія...».

Однією з концептуальних праць присвячених педагогічній персоналії О. Духновича, є біографічний нарис [3]. Відома дослідниця розкриває особливості його внутрішнього світу, ціннісних орієнтирів, і життєвих прагнень, розробляє поодинокі аспекти його педагогічно-просвітницького доробку.

Нові грані досліджуваної проблеми на багатій джерельній базі австро-угорського періоду історії Закарпаття висвітлено в праці [4]. У другому розділі докторської дисертації об'єктивно схарактеризовано внесок О. Духновича у розвиток шкільництва, теорію виховання і підручникотворення, однак з огляду на широкі хронологічні межі дослідження (XVIII–XX ст.) основи дидактики закарпатського вченого розкрито в загальному плані.

Означена проблема фрагментарно висвітлена в книгах [5, 6]. Основну увагу автор зосереджує на принципі індивідуального підходу до учнів у тлумаченні О. Духновича [5]. Ключові питання дидактики вченого, роль вчителя у процесі навчання висвітлено у працях [7, 8], однак концептуального осмислення дидактика О. Духновича в дослідженні названих науковців не отримала.

Отже, віддаючи належне проведеним дослідженням в галузі духновичезнавства, є підстави вважати, що важливий дидактичний сегмент доробку О. Духновича, як і назагал історія розвитку дидактичних ідей на Закарпатті, не отримав в науковій літературі комплексного висвітлення й оцінки.

3. Мета та задачі дослідження

Мета даної статті є визначити основні проблеми дидактики О. Духновича, що знайшли відображення в його науковій спадщині.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Виокремити ключові концептуальні положення, на яких ґрунтується педагогіка О. Духновича.

2. Проаналізувати дидактичні принципи та інші проблеми навчання в розумінні О. Духновича, які не втратили своєї актуальності і значущості в сучасних умовах відродження освіти.

4. Ключові проблеми дидактики в педагогіці Олександра Духновича

Передусім зазначимо, що всю свою педагогічну творчість О. Духнович будував на ґрунті народної педагогіки. Загальноприйнятою в сучасній науці є розуміння *народної педагогіки* як галузі педагогічних знань і досвіду народу, що проявляється в домінуючих поглядах на мету, завдання, засоби, методи і результати виховання й навчання [9]. Термін «народна педагогіка» вперше вжив О. Духнович у підручнику «Народная педагогія въ пользу училищ и учителей сельскихъ» (1857). Не так давно в педагогічній науці з'явився термін «етнопедагогіка», пов'язаний з конкретно етнічною належністю педагогічних традицій [9]. Згідно дослідника [10]: «*Етнопедагогіка* – наука про народну педагогіку. Етнопедагогіка досліджує досвід народу, з'ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній діяльності, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, актуалізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з'ясовує їх відповідність чи невідповідність сучасним завданням виховання».

Педагогіка О. Духновича містить в собі науку і мистецтво одночасно, або, як він стверджував: «художество художествъ» [11]. У «Народной педагогії» він дав наступне визначення предмета педагогіки як науки: «Педагогія то єсть наука Наставленія, подаєть намъ общія правила, которія въ наставленіи дѣтей наблюдать потребно єсть, чтобъ наставленіе желаемому концу отвѣтно было» [11]. Тобто, у перекладі на сучасну мову О. Духнович подає таке визначення: «Педагогіка – наука про виховання, яка характеризує загальні правила (принципи), які необхідно наслідувати і дотримуватись у процесі виховання дітей, для того, щоб виховання принесло бажані результати».

Інше базове поняття даного дослідження «*дидактика*» (з грец. δίδακτικός – повчальний) у науковій літературі тлумачиться як частина педагогіки, яка розробляє теорію освіти й навчання, виховання в процесі навчання, обґрунтовує зміст освіти, вивчає закономірності, принципи, методи й організаційні форми навчання [10]. Статус науки дидактика отримала завдяки працям чеського педагога Я. Коменського. Зокрема у його відомій праці «Велика дидактика» (1657), він стверджував, що дидактика – «це універсальне мистецтво навчання всього і всіх, і при тому вчити з надійним успіхом, так, щоб не могло бути невдач, щоб ні в учнів, ні в тих, хто вчить, не було нудьги, щоб навчання проходило з радістю, вчити ґрунтовно, не поверхнево, не для форми, а наближаючи учнів до істинної науки, вчити добрим правилам поведінки і глибокому благочестю» [12]. У наукових працях О. Духнович досить докладно і на високому для свого часу теоретичному рівні висвітлює сутність й основні дидактичні аспекти процесу навчання в школі.

Дотримуючись справедливої думки про те що розвиток людини відбувається на основі саморозвитку, О. Духнович і сам процес навчання розглядає не як простий механічний процес передачі дітям знань, а як складний, двоєдиний, в якому активну роль на основі «самохотності» (потягу до знань) мусять відігравати і діти. Розвитку особистої активності кожного учня в процесі навчання і виховання він надає найбільшого значення, вважаючи, що така активність властива людині, «от природы происходит» [11]. О. Духнович прагнув активізувати розумову діяльність дітей в процесі навчання якнайвдаліше. Свою увагу він зосередив на тому, щоб процес навчання і засвоєння ґрунтувався на прагненні дітей до навчання та знань. Сам учитель повинен організувати навчання дітей так, щоб вони не відчували примусу, не зачували всього механічно, а відчували внаслідок власної напруженої роботи «внутреннюю науку радости» (задоволення) [11]. Це та психолого-педагогічна основа, на якій мусять будуватись весь процес навчання і виховання дітей у школі. В цьому основа успіху кожного вчителя. Знання, писав О. Духнович самі собою або силою, «не напихаются» в голову дітям [13].

Одним із головних шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів О. Духнович обґрунтовано вважав «чувствительное наставление» чи чуттєве сприймання. «Чувствительное наставление наипаче молодому оуму есть потребно протом, ибо оно для оученика легко есть, но и протом что, чрез сравнения вещей разумъ развивается, и душевныя силы оупражняются» [11]. Шляхом «чувствительного наставления» вчитель має змогу «оупражнять оучениковъ в думѣ или думаніи» [11], таким чином дає їм ясне і правдиве уявлення про навколишній світ на підставі особистих спостережень і порівнянь. Вчений на основі «чувствительного наставления», як і Я. Коменський, прагнув підвести дітей до розуміння суті речей [14].

Отже, в розумінні О. Духновича, яке відповідає сучасному рівню психолого-педагогічних знань, навчання – це такий різновид людської діяльності, яке передбачає взаємодію, співпрацю викладача й учня, тому воно має двосторонній характер, тобто складається з двох процесів:

1. процесу викладання – діяльність учителя;
2. процесу навчання – діяльність учня або учнівського колективу.

Процес навчання – це не механічна сума процесу викладання і навчання, а цілісне явище. Суть навчання – це єдність пізнання і спілкування. За [10], *процес навчання* – специфічна форма пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння суспільно-історичним досвідом людства; двосторонній процес взаємопов'язаних діяльностей учителя (діяльності викладання й діяльності з організації й управління навчальною діяльністю учня) і діяльності учня (учіння), спрямований на оволодіння учнями системою знань з основ наук, вмінь і навичок їх практичного застосування, розвиток творчих здібностей учнів.

У навчальному процесі вчитель має керуватись певними, як говорить О. Духнович, «началами» та «правилами», що в сучасній термінології означає

дидактичними принципами. *Дидактичні принципи* визначають зміст, організаційні форми й методи навчальної роботи школи згідно з загальними цілями виховання й закономірностями процесу навчання [10]. Сюди належать принципи: науковості навчання; свідомості та активності, міцності засвоєння знань; виховуючого навчання; систематичності, послідовності; доступності; індивідуального підходу до кожного учня. Однак, О. Духнович у своїх працях не дотримується чіткої термінології і вживає поряд з поняттям «начала» поняття «правило», очевидно вважаючи ці терміни семантично рівними. Така термінологічна нечіткість властива не тільки йому. У своїй монографії науковець [8], вочевидь наслідуючи О. Духновича, також ототожнював терміни «дидактичне правило» і «дидактичні принципи», навіть використовує публіцистичне словосполучення «правила-принципи».

Слово «*принцип*» (лат. *principium* – основа, начало) – те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо; першооснова [15]. Принципи навчання – керівні ідеї, головна вимога до діяльності, поведінки. Якщо поррахувати, скільки принципів запропонували, обґрунтували, відкрили вчені і педагоги-практики за всю історію педагогіки, то їх буде більше 300 [16], певний час їх ділили на принципи навчання і принципи виховання. Учителеві, готуючись до уроку, потрібно орієнтуватися на названі вище класичні дидактичні принципи, тобто на ті що визначаються всіма дослідниками й обґрунтовані у всіх теоретичних системах.

Здійснений нами аналіз засвідчує, що ці загальні педагогічні принципи знайшли своє відображення і більш-менш докладне обґрунтування в дидактиці О. Духновича [11].

Подібно до Г. Песталоцці та А. Дістервега О. Духнович велику увагу приділяв природовідповідному навчання й виховання як важливій педагогічній проблемі, засадничому дидактичному принципу. Завдання і сутність навчання й виховання, за О. Духновичем полягають у тому, щоб «силы человеческия тѣлесныя и душевныя, отъ натуры данныя, отъ молодости, разуму пристойно и согласно сохранять и совершати... для сего Наставители да во всемъ послѣдуютъ природѣ...» [11].

У розвитку і вихованні людської особистості О. Духнович розрізняв такі чинники: «естество (натура), наука и обычай; естественную склонность получаетъ человекъ отъ самой природы, что составляетъ темпераментъ, но науку и обычай даетъ упражненіе и наставленіе, или воспитаніе» [11]. Усі ці чинники перебувають у тісній взаємозалежності і визначають суспільне та індивідуальне обличчя людини.

О. Духнович вимагав, щоб педагог розвивав душевні і тілесні сили учнів поступово і відповідно до їхнього віку, що стало основою його дидактичних поглядів, фізичного і трудового виховання дітей. Виходячи з того, що діти від природи наділені певними природними задатками, О. Духнович висунув вимогу ґрунтовного вивчення їхніх анатомо-фізіологічних і психологічних особливостей. Лише за цієї умови педагог зможе здійснювати індивідуальний підхід до

учнів, тобто враховувати їх природовідповідність. Поряд із загальнолюдськими у кожної дитини, вважав О. Духнович, є свої, індивідуальні особливості й задатки. Тому виховувати *природовідповідно* – це здійснювати розвиток дитини щодо вікових та індивідуальних природних сил і задатків. Отже, принцип природовідповідності в інтерпретації О. Духновича містить ідеї його попередників, а саме:

- 1) ідею саморозвитку;
- 2) ідею вдосконалення людини;
- 3) визнання того, що кожна людина володіє природними задатками;
- 4) упевненість, що розвиток дитини відбувається за певними законами;
- 5) вимогу вивчати вікові та індивідуальні особливості дитини;
- 6) вимогу враховувати її природні особливості [7].

Його принцип природовідповідності ґрунтується не на аналогії з явищами природи, як до цього переважно вдається його попередник Я. Коменський, а в натурі самої дитини. Навчання, писав О. Духнович, мусить бути «приспособлено уму дитинському», а тому в навчанні і вихованні слід уважно «позорствовать на возраст», зважати всіляко «на природную склонность» [11] дітей. Від цілеспрямованого виховання та належної організації навчального процесу у початковій школі передусім залежить, чи розвинуться у дитини ті чи інші її природні нахили, чи ні. За О. Духновичем, виховання впливає на долю людини, «человѣкъ без воспитанія и наставленія, ... будетъ неспособнымъ и непотребнымъ ...» [11]. Він вимагав, щоб учителі розпізнавали природні здібності дитини і дбали про те, щоб молодь якнайповніше їх використала у напрямку своєї майбутньої трудової діяльності. Лише професія, вибрана відповідно до своїх природних сил і здібностей, принесе користь людині і суспільству. Нехтування цих настанов призводить до невдач і нещастя, з якими зіштовхується людина у своєму життєвому і професійному житті. Ці, співзвучні з принципом природовідповідності Г. Сковороди [3] думки О. Духновича, досі актуальні: завдання освіти на сучасному етапі її реформування – спеціалізація та профілізація навчальної діяльності на основі розвитку і виявлення нахилів, умінь та здібностей дітей і молоді.

Теоретичне і практичне значення для освітян має здійснений закарпатським педагогом поділ учнів у школі на три групи: «средняго оума и средняя понятности и тѣхъ есть наибольшая часть; къ другой части належать оученики похопнѣишии, которые перебѣгають соучениковъ в своихъ средняго таланта; ко третьей же части належать оученики слабаго оума, которые и со средними соучениками своими поступовати не могутъ» [11]. О. Духнович вбачав сутність даного принципу у вивченні та врахуванні у навчальному процесі індивідуальних особливостей кожного учня з метою максимального розвитку позитивних якостей і подолання негативних індивідуальних особливостей; і саме на цій основі забезпечити підвищення якості навчання і розвитку особистості. Учитель повинен орієнтуватися на індивідуально-

психологічні особливості учня, а відтак будувати навчальний процес.

Дотримуючись принципу диференційованого підходу у навчанні, місце і значення якого в творчому доробку науковця високо оцінює автор [6], О. Духнович під кутом зору цього «начала» дає цілий ряд методичних порад для вчителів, як розв'язувати ті чи інші питання навчання і виховання дітей в елементарній школі. Він не радить перевантажувати дітей навчальним матеріалом, бо в таких випадках учень «неспособнымъ бываетъ къ наукамъ» [11]. Вчителів він закликає звертати пильну увагу на вік вихованців, «преподавать легко» [11]. Якщо вчитель помітив, що учні втомлюються, О. Духнович як і К. Ушинський радить урізноманітнити навчання [17].

У цьому контексті важливо зазначити, що сьогодні всі розвинені країни світу усвідомили необхідність особистісно-орієнтованої освіти, в якій учень, студент дійсно є центральною фігурою навчального процесу. Дефініцію особистісно-орієнтованого навчання подає дослідниця [18]: «*Особистісно-орієнтоване навчання* – це навчання, що враховує індивідуальні задатки, здібності і можливості учня, яке використовує передові педагогічні та інформаційні технології не тільки для оволодіння кожним учнем певною сумою знань, вмінь, навичок, але, що значно важливіше – для розвитку особистості учня. Воно передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання, розвиваючий його характер. І. Козубовська особливо наголошує на ролі і значенні нових інноваційних технологій особистісно-орієнтованого навчання: «вони сприяють високому рівню активності студентів, їх ініціативності, усвідомленості суті й цілей професійної діяльності та системи дій, актуалізації особистісного досвіду й розвитку кожного студента; спонукають до пізнавальної мотивації навчання, звернення студента до інтуїції, фантазії, асоціації, вигадки як умов наукового передбачення; обумовлюють пошук таких форм організації навчання, які забезпечують різноманітність та динаміку міжособистісних стосунків, підсилення симпатії в стосунках суб'єктів соціально-педагогічної взаємодії, їх співробітництва, співтворчості; розширюють межі вибору й впровадження методів, прийомів і засобів навчання, підпорядкованих формуванню функціональної особистості фахівця [18].

У О. Духновича знаходимо чимало співголосних сучасному рівню психолого-педагогічної науки глибоких і влучних зауважень про психологічні основи навчання і виховання. На його думку, помилковим є те виховання, яке ігнорує особливості дитячої природи, штучно форсує її розвиток. Він вимагав від педагогів, про що йшлося вище, врахування вікових особливостей дітей. Разом з тим, на його думку, неввірно вбачати в дитині маленьку дорослу людину і штучно розвивати її. «Которое дерево весною очень рано цвѣтает, – пише Духнович, – тое мало плода приносит, ибо ранній цвѣт обыкновенно померзает. То само случается с рано развѣтлыми отроками» [19].

О. Духнович закликав вихователів з повагою відноситись до особистості дитини, уникати будь-якого насильства над нею. Дитина, яка терпітиме

менше образ, виросте людиною з усвідомленням власної гідності. З обуренням О. Духнович говорить про тих вчителів, які думають, що дитина може навчитися читанню, лічбі, письму з примусу, зі страху бути покараною за лінощі. Навпаки, каже педагог, переполохана дитина, ще більше затуїє і глупою буде [11].

О. Духнович був противником авторитарної педагогіки. У «Народній педагогії...» він застерігав вчителів, вихователів від зловживання примусом, яке псує характер дитини. Він розглядав формування характеру як процес, в якому активність, ініціативність і самостійність вихованця не має бути придушеною. «Безчестя, догана і безперервне навчання – писав просвітник, – можуть розслабити дітей і зробити їх жорстокими» [11]. Вчений як бачимо, охарактеризував такий гуманістичний принцип виховання і навчання як ненасилля.

Виховуючий характер навчання О. Духнович розглядав як принцип, як одне з «начал». Закарпатський вчений був противником стихійного, неорганізованого характеру навчання, гостро критикував теорію вільного виховання Ж.-Ж. Руссо. «...Источникъ бо и корень добродѣтели есть законное наставление» [11], тобто виховання, правильно організоване і спрямоване на прищеплення людині певних соціальних якостей. Отже, вирішального значення в суспільному житті просвітник надавав вихованню, в основі якого був принцип виховуючого навчання. «Первое оучителя внимание да будетъ на нравъ» [11], тобто на прищеплення їм добродісної моралі та поведінки. Цьому завданню О. Духнович підпорядковував весь зміст навчання в школі. По-сучасному звучить адресована батькам у середині XIX ст. порада мислителя: «Дай сыну твоему здоровый разумъ, дай ему добрый нравъ, дай ему науку, способность, трудолюбие, доброе сердце, любовь къ Богу и ближнему, заскепи в душу его страхъ Господень, дай ему добрую волю, и уже даль еси ему богатство...» [11]. У цій настанові в концентрованій формі сформульовано концептуальні засади виховання та виокремлено основні його напрями: інтелектуальне, трудове, релігійне («дай ему... любовь къ Богу и ближнему, заскепи в душу его страхъ Господень»), моральне («дай ему... добрый нравъ... доброе сердце») виховання.

Сила виховного впливу на дітей у О. Духновича спирається на пластичність як психофізичну властивість дитячої природи. Він радив починати навчання і виховання з раннього дитинства, «отъ молодыхъ ногтей» [11], дотримуючись, як і Я. Коменський справедливої думки про те, що людину потрібно почати виховувати «перш ніж порок оволодіє душею» [20].

О. Духнович відстоював достовірні, правдиві, наукові знання і поставив науковість навчання в ряд своїх найважливіших принципів. Вивчення наукового доробку вченого засвідчує, що він розглядав навчання, по-перше, як цілеспрямований процес взаємодії двох сторін, та по-друге, як володіння учнями системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок. Таке розуміння суголосне сучасному рівню психолого-педагогічних знань. «Едино точію ученіе, – пише педагог, – отъ всѣхъ нашихъ благъ есть безсмертно и

божественно. Тое подай чаду твоему, и даль еси ему все» [11]. Привертає увагу і така глибока думка закарпатського вченого: «Наука есть тотта искра, которая через голову в сердце спадает, запалая всю бытность человека. Она истребит суеты силу» [19]

Аналіз «Народної педагогії» свідчить про те, що О. Духнович тримає у полі свого зору важливу настанову Я. Коменського: усе, що підлягає вивченню, повинно бути розподілено згідно до віку так, щоб воно було доступне для сприймання [14]. Слідом за своїм визначним попередником з позиції мислителя-гуманіста О. Духнович обґрунтовує і принцип доступності навчання як посиленість для дитини, ґрунтування нових знань на життєвому досвіді, шлях у навчанні від легкого до важкого, від невідомого до відомого, від простого до складного тощо. На думку О. Духновича, доступність значною мірою залежить від мови вчителя: він радить йому уникати монотонності, навчати образно, застосовувати яскраві факти, приклади з життя, літератури, вітчизняної і античної історії [11].

Одним із провідних «начал» дидактики в О. Духновича є принцип наочності, як він називає його «чувствительное наставление». В основі цього принципу лежить наукова закономірність про те, що ефективність засвоєння знань залежить від залучення до процесу пізнання різних органів чуття. Відомо, що органи зору «пропускають» у мозок майже в п'ять разів більше інформації ніж органи слуху, і майже в 13-ть – порівняно з органами дотику [16]. Принцип наочності ще в XVII ст. обґрунтував Я. Коменський, якому належить «Золоте правило дидактики», що вимагає залучення до навчання всіх органів чуття [14]. Так само О. Духнович рекомендував учителям використовувати на уроках той факт, що запам'ятовування предметів у натурі, на картинках, схемах, таблицях відбувається краще і швидше, ніж запам'ятовування поданого словесно, усно чи письмово. Зокрема, він радив наставникам привести на урок природознавства собаку і дати змогу учням порівняти її з вовком або лисицею [11]. Спираючись на «чувствительное наставление» як гносеологічну основу, О. Духнович радить широко використовувати й інші дидактичні правила, а саме таку позаурочну форму навчання, як навчальні екскурсії в природу. Він добре розумів, що екскурсії виконують низку важливих функцій: реалізують принципи наочності, підносять науковість навчання, зв'язок із життям і довкіллям, прищеплюють любов до рідної природи. Лише за таких умов, згідно з переконаннями педагога, навчання для дітей в школі перетворюються з механічного зубріння у «вразумительное преподавание» [11]. Під час навчальних екскурсій «разумъ развивается и душевные силы оупражняются» [11].

О. Духнович робить висновок про необхідність широко використовувати також ігровий метод навчання (ігри в лісі, на воді тощо), який збагачує сприймання, розвиває пам'ять, уявлення, та сприяють розвиткові мислення дитини [11]. О. Духнович як пізніше психолог [21], відмічає усі позитивні сторони гри та пропонує якнайширше використовувати гру для виконання виховних та навчальних цілей.

Вказує на величезне значення вправ у вдосконаленні пам'яті, оскільки вона «оувершається через оупражненіє» [11].

О. Духнович розкриває дидактичну цінність принципу ґрунтовності та міцності знань, який спрямований на свідоме засвоєння і закріплення навчального матеріалу, розвитку навиків та вмінь у навчальному процесі. Однак повторення – це не лише пригадування забутого, а саме попередження забування. Саме тому він наголошує на тому, щоб практикувати повторні уроки не тоді, коли учень вже все забув, а ще тоді, коли «начаинаеть забива-ты, но еще памятаеть» [11].

Провідну роль у навчально-виховному процесі О. Духнович обґрунтовано приписує вчителю, формує вимоги до його фахової підготовки та мораль-но-етичних якостей, визначає особливості професії педагога, вбачаючи в ньому «вождя народу» та «зерцало добрих нравов» [11], а в його діяльності «соль» землі [11]. Наставник, наголошує автор «Народної педагогії...», повинен любити дітей, уміти вибирати ефективні методи навчання, знати важливі дидактичні положення і правила, враховувати фізичний і інтелектуальний розвиток учнів, нахили і здібності: «...да остерѣгається таже оучитель, чтобы страсти тѣ не подусил, но еще оумножил и оувеличил во оученикѣ такомъ...» [11]. Він переконаний, що погано роблять вчителі, які намагаються силою «напихати» знаннями учнів; бо, як вважає, що примусово дитину навчити не варто і не потрібно [13]. Головне завдання вчителя в навчанні писав він, полягає не в тому, щоб учні «лишь отвѣтствовали», «но прото оучатся, чтобы знали» [11]. Для досягнення цієї важливої дидактичної мети педагог повинен уміти зокрема, встановлювати педагогічно-доцільні відносини з учнями та батьками, творчо й обґрунтовано будувати організаційно-педагогічну і логіко-педагогічну структуру уроку.

Отже, О. Духнович окреслив окремі аспекти педагогічної майстерності вчителя. Сучасні вчені значно розширили і поглибили властиве просвітникам XIX ст. розуміння цієї категорії. Зокрема, академік І. Зязюн розглядає сутність педагогічної майстерності як комплекс властивостей особистості, до яких належить: гуманістична спрямованість (домінанта на розвитку учня; бачити особистість, відчувати, розуміти й допомагати; у кожній малій справі бачити велику мету; «виросувати» особистість через відкриття, а не насаджування; відповідати за свій вплив; відчувати моральне задоволення від розвитку учнів); професійна компетентність (комплекс знань з предмета, психології, педагогії, методик; особистісна забарвленість знань; постійне оновлення знань); педагогічні здібності (комунікативні; перцептивні; динамізм; емоційна стабільність; оптимістичне прогнозування; креативність); педагогічна техніка (зовнішня і внутрішня) [24].

Досить докладно О. Духнович розглядає актуальну і малодосліджену проблему відхилень у поведінці школярів, дає цінні поради вчителям зокрема, в царині виховання дисциплінованості. Він відстоює такі методи виховання дисципліни, які ґрунтуються на вимогливості до дітей та їх заохоченні. Діти повинні знати, яка поведінка засуджується, а яка заохо-

чується. Слід учнів «за доброе дело похвалити, полюбити, и обдарити» [11], цілком слушно заявляє педагог. Однак він радить дуже обережно користуватися цими методами впливу на дітей, інакше осуд, покарання і заохочення втрачать свою педагогічну вартість.

У «Народной педагогії» О. Духнович наводить перелік провин, за які слід обачно карати дитину: «лѣнливость и похотливость (сластолюбіе), пыха или превозносимость, завятость, самолюбіе, скупость, заздрость, ложь и обманчивость, коварство, и все то, что злое свойство выражаетъ» [11]. Він не радить карати дітей «про тупость оума и про инныя легкомысля, погрѣшности» [11]. За це, підкреслював закарпатський педагог, «наказывати дѣтей безчеловѣчно естъ» [11]. Вчителів, які за «найменший проступок» «... по лицам бьют, чубрают, за волосы друг, уха викручивают, на тегерице (кукурузе) или горосе или остром дереве клячити, на одной ноге стояти наганяют, и то все делают с неспокойствием и яростью» [11] він називав «тиранами и деспотами». Тако-го «мучителя-оучителя» О. Духнович радить відшколи «сей час отдалити» [11]. Такі новаторські думки відходу від авторитарної педагогії ми цілком підтримуємо, оскільки корегувати поведінку дитини необхідно насамперед добрим прикладом батьків чи рідних, вчителя та їх всебічної співпраці, добрим словом, любов'ю, турботою та повагою до дитячої гідності, прикладаючи чимало зусиль для того, щоб розвинути ті добрі начала, які закладені в дитині самою природою, і бережно її вести у подальше доросле життя в суспільстві.

Проте в тих окремих крайніх випадках, коли учень грубо порушує дисципліну, О. Духнович допускав такі способи покарання: «обличание, наказание, оттягнение прогулки, затворение», і вже як крайній захід – «телесная кара» [11].

Ми солідарні з думкою дослідниць [25], згідно якою проблематика покарань як одного з можливих засобів впливу на дітей, належить до суттєвих вад педагогії О. Духновича. І хоч просвітників застерігав учителів, що карати дітей потрібно тільки в крайніх випадках, забороняв їм карати дівчаток в присутності хлопчиків, все таки не можемо не закинути йому непослідовності у вирішенні цього важливого аспекту виховання. На нашу думку, запровадження у виховну систему такого виду покарання свідчить про некомпетентність вчителя і його недосвідченість під час роботи з вихованцями, а також про можливу психічну невірноваженість. Застосування фізичних покарань навіть у крайніх випадках, які на жаль, допускає О. Духнович як метод виховного впливу на дітей, призводять до протиріччя з його принципами гуманістичної педагогії в цілому, з його прагненнями виховати у кожній дитині людинолюбство, почуття людської гідності і обов'язку перед Батьківщиною. Загальновідомо, що покарання, яке принижує гідність дитини, як результат погіршує її поведінку, озлоблює її серце і розум, і нищить добре начало в душі, закладене від її народження. Водночас зауважимо, що у часи О. Духновича ставлення громадськості до тілесних покарань було іншим, ніж у сучасному XXI ст., вони, на превеликий жаль, помилково розг-

лядалися вихователями та вчителями як засіб викорінення «пороків і зла» в дитячих і юнацьких душах.

5. Результати дослідження

У «Народній педагогії...» та ін. працях, закарпатський педагог О. Духнович обстоював ідеї олюднення школи з рідною мовою навчання, створення максимально сприятливих умов для розкриття і розвитку здібностей кожної дитини, формування взаємин, серцевиною яких є любов до дітей, виступав за гуманізацію навчально-виховного процесу через відмову від засад авторитарної педагогіки. Саме на цей гуманістичний аспект доробку просвітника слід особливо звернути увагу, оскільки, на жаль, у сучасній навчальній і виховній практиці продовжують існувати засоби, що спираються на психологічний тиск, примушення та приниження дитини. Не знайдено межі між авторитарністю і авторитаризмом, адекватно не вирішена потреба сьогодення проблема заохочення та покарання, багатьом освітянам до вподоби роль всевладного і всезнаючого начальника над об'єктом навчання – учнем чи студентом.

Психолого-педагогічні засади навчання і виховання молоді, на які вказував і які вирішував закарпатський просвітник, співзвучні тим нинішнім завданням, що стоять перед українською національною школою на сучасному етапі реформування.

6. Висновки

1. Проведене дослідження дало змогу з'ясувати, що педагогічна концепція О. Духновича є однією з яскравих сторінок в історії розвитку української історико-педагогічної думки XIX ст., вагомим внеском у систему тогочасних наукових пошуків, спрямованої на розвиток педагогічної науки, розроблення основ теорії та методики навчання і виховання молоді.

Розкрито основні концептуальні положення, на яких ґрунтується педагогіка О. Духновича. У підручнику для вчителів і батьків «Народная педагогія...», який являє собою своєрідну енциклопедію з основних питань теорії шкільного і сімейного на-

вчання і виховання, О. Духнович розкриває загальні основи педагогіки (визначає її предмет, указує на мету і завдання виховання), виокремлює та розв'язує основні проблеми дидактики (розкриває суть навчального процесу, обґрунтовує зміст освіти, закономірності, методи і принципи навчання), висвітлює роль вчителя-вихователя (вміння, місію та обов'язки вчителів і т. п.). Доведено, що вчений дійшов справедливого висновку про навчання як важливий чинник становлення особистості (формування розуму, світогляду, почуттів, пам'яті, уяви, мовлення, мислення, уваги, спостережливості, ставлення до життя, знань, праці, пізнавальних і творчих здібностей та інтересів). З'ясовано, що у «Народній педагогії...» назагал схарактеризовано десятки педагогічних, дидактичних та методологічних питань, серед них і такі, що їх інші визначні педагоги почали розробляти значно пізніше.

2. У своїй науковій спадщині О. Духнович обґрунтував зміст освіти (навчання). Навчання у розумінні О. Духновича – цілеспрямований педагогічний процес взаємодії педагога і учня, з метою організації і стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності учнів для оволодіння системою знань, умінь і навичок, розвитку інтелектуальних сил та творчих здібностей, формування світогляду. Збагнувши складну природу педагогічного процесу, як процесу співпраці і співтворчості учителя й учня, О. Духнович зумів висунути і докладно обґрунтувати засадничі принципи дидактики: природовідповідність навчання і виховання; принцип виховуючого характеру навчання; «чувствительного наставлення» або принцип наочності, доступності; принцип диференційованого підходу до навчання; принцип не насилля; принцип науковості навчання; принцип емоційності навчання тощо.

Проведене дослідження засвідчує, що особистісно-орієнтований підхід у поєднанні з принципом природовідповідності є найважливішим елементом педагогіки О. Духновича, яка містить всі основні структурні компоненти теорії навчання.

Література

1. Розлуцька Г. М. Культурно-освітня й науково-педагогічна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у формуванні національної самосвідомості дітей та молоді (1646–1947 рр.): дис. ... д-ра. пед. наук. Дрогобич, 2019. 584 с.
2. Рудловчак О. Біля джерел сучасності: розвідки, статті, нариси. Братислава, Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво: Відділ української літератури, 1981. 416 с.
3. Українська педагогіка в персоналіях. Кн. 1 X–XIX ст. / ред. Сухомлинська О. Київ: Либідь, 2005. 624 с.
4. Фізеші О. Й. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI ст.: дис. ... д-ра. пед. наук. Київ, 2016. 587 с.
5. Туряниця В. Духнович духу додає: навч. пос. Ужгород: УжНУ, 2006. 102 с.
6. Туряниця В. В. О. В. Духнович – педагог-новатор. Ужгород: УжНУ, 2003. 44 с.
7. Машталер О. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича / ред. Мазуркевич О. Київ: Вид-во «Радянська школа», 1966. 148 с.
8. Ричалка М. О. В. Духнович педагог і освітній діяч. Братислава: Словацьке видавництво художньої літератури, 1959. 486 с.
9. Педагогіка: модульний курс: навч. пос. / Аненкова І. П., Байдан М. А., Горчакова О. А., Руссол В. М. Львів: Новий світ-200, 2011. 567 с.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 375 с.
11. Духнович А. Народная педагогія въ пользу училищ и учителей сельскихъ. Часть 1. Педагогія общая. Львовъ: Типомъ Института Ставропигіянскаго, 1857. 91 с.

12. Коменский Я. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения / ред. Красновский А. Москва: Учпедгиз, 1955. С. 164–392.
13. Науменко Ф. Основи педагогіки О. В. Духновича. Львів: Вид. Львівського ун-ту, 1964. 212 с.
14. Духнович А. Книжиця читалная для начинающих. Будиный, 1850. 120 с.
15. Коменский Я. Избранные педагогические сочинения. Т. 1. Великая дидактика / ред. Пискунов А. Москва: Издательство «Педагогика», Академия педагогических наук СССР. Серия «Педагогическая библиотека», 1982. С. 242–476.
16. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 тис. слів / ред. Дубічинський В. Харків: Школа, 2006. 1008 с.
17. Максимюк С. Педагогіка: нав. пос. Київ: Кондор, 2009. 670 с.
18. Ушинський К. Поради батькам і учителям щодо викладання рідної мови за підручником «Рідне слово» // Вибрані педагогічні твори. Т. 2. Проблеми російської школи / ред. Стоєтов В. Київ: Радянська школа, 1983. С. 240–246.
19. Староста В., Туряниця В. Велике творіння О. Духновича // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2007. № 11. С. 139–140.
20. Козубовська І. Британський досвід дистанційного навчання // Науковий вісник УжНУ. Серія: Педагогіка, соціальна робота. 2013. № 29. С. 67–69.
21. Духнович А. Дѣло от бездѣлѣя Александра Духновича // ЛННБУ імені В. Стефаніка. Відділ рукописів. (Копія) Ф. НТШ. Од. зб. 842. 1859. 347 с.
22. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: навч. пос. Тернопіль, 1986. 436 с.
23. Выготский Л. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Психология развития ребенка. Москва: Изд-во Смысл, Изд-во Эксмо, 2004. С. 200–223.
24. Педагогічна майстерність: підручник / Зязюн І., Крамущенко Л., Кривонос І. та ін.; ред. Зязюн І. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.
25. Досін А., Козубовська І. Проблема відхилень у поведінці в педагогічній спадщині О. Духновича та А. Волошина // Освіта Закарпаття. 2006. № 3. С. 86–89.

Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Староста В. І.

Received date 21.05.2019

Accepted date 06.06.2019

Published date 31.07.2019

Тимчик Марина Павлівна, аспірант, кафедра загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, 88000
E-mail: Marinellas555@gmail.com